

régióit. Megállapítása szerint „a kijelölt névjárási területek sok hasonlóságot mutatnak a nyelvjárási területek térbeli elhelyezkedésével. Ez a viszonylagos egyezés minden bizonnyal abból fakad, hogy a helynévrendszereket is nyelvi jelek összességeként ragadhatjuk meg, s ebből adódóan a területi differenciáltság bizonyos mértékig és bizonyos vonatkozásban hasonló mintázattal jelentkezik a helynevek összevető vizsgálatakor is” (149).

3. DITRÓI ESZTER munkája alapos, tanulságos és hasznos helynévtani, helynévelméleti és kutatásmódszertani írás. Eredményeit jól felhasználhatják a helynevek feldolgozásával foglalkozó kutatók. Reméljük, hogy a munka folytatásával a teljes magyar helynévkincs feldolgozása után térképre vetítve láthatjuk majd az egyes jelenségek izoglosszáit, és megrajzolhatjuk általuk a magyar névjárások határait.

PRESINSZKY KÁROLY

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3097-911X>

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem

Közép-európai Tanulmányok Kara

KOCÁN BÉLA, Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa megyében

A Magyar Névértéktár Kiadványai 43. [45!] Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2017. 249 lap

1. A történeti névkutatás utóbbi évtizedeiben több olyan munka is napvilágot látott, mely egy-egy kisebb terület korai helynévkincsének elemző feldolgozására vállalkozott. A településnevek sajátosságait vizsgálta BÉNYEI ÁGNES és PETHŐ GERGELY Győr (1998), PÓCZOS RITA Borsod és Bodrog (2001), illetve RÁ CZ ANITA Bihar vármegye (2005) esetében. TÓTH VALÉRIA Abaúj és Bars vármegye teljes Árpád-kori helynévanyagának rendszerű feldolgozását végezte el (2001). E munka folytatásának tekinthető KOCÁN BÉLA monográfiája, mely a történelmi Magyarország egyik legkisebb vármegyéjének, Ugocsa megyének ó- és középmagyar kori helynévanyagát vonja vizsgálat alá. A monográfia alapjául szolgáló névanyagból készült történeti-etimológiai szótár megjelenése a közeljövőben várható. Az egyes vármegyék névrendszerének feldolgozása, így KOCÁN BÉLA munkája is hozzájárul a Kárpát-medence történeti névanyagának átfogó vizsgálatához.

2. A megye névkorpuszának elemzése révén a szerző az általános elméleti, névrendszertani jellemzők felderítésén túl nagy hangsúlyt fektet annak bemutatására, hogy a helynevek nyelvi arculata milyen etnikumok jelenlétére utal a vizsgált területen. A helynevek nyelvi rétegeinek feltárása előtt azonban az első fejezetben (13–19) a megyének a honfoglalás körüli időszakban jellemző természetföldrajzi képeről és a későbbi korokban bekövetkezett változásairól olvashatunk. KOCÁN BÉLA a rendelkezésre álló forrásanyagokat összegezve megállapítja, hogy a táj földrajzi arculatát alapvetően a vízfolyások alakították, ami a települések létrejötte és elhelyezkedése szempontjából lényeges körülmény. Itt olvashatunk a vármegye kialakulásának körülményeiről is, melyet a szerző két jeles történész, SZABÓ ISTVÁN és KRISTÓ GYULA munkáira alapozva foglal össze.

3. A megye természetföldrajzi állapotának és létrejöttének áttekintése után a második fejezetben (21–39) kerül sor a népességi viszonyok bemutatására a honfoglalást megelőző időktől a középmagyar kor végéig. A szerző nagy alaposággal összegzi a különböző tudományoknak (régészet, történettudomány, nyelvészet) a terület etnikai múltjával kapcsolatos eddigi eredményeit, ugyanakkor sok esetben tudományos megalapozottságuk hiányára is felhívja a figyelmet. A vármegye népességtörténeti viszonyait két korszakra bontva tárgyalja: előbb a honfoglalást megelőző időszak, majd az ó- és középmagyar kor etnikai helyzetét mutatja be. Az előbbi esetében az írott források híján elsősorban a régészeti kutatások eredményeire támaszkodik, ugyanakkor figyelmeztet a tárgyi leletek alapján levont következtetések megkérdőjelezhető voltára. Már a fejezet elején megjegyzi, hogy „az Ugocsa területére vonatkozó régészeti irodalom meglehetősen gyér, és ezek zöme is a szovjet ideológiát tükröző tudománynépszerűsítő írás” (21). A régészeti leletek alapján megemlíti a trák, kelta, dák és germán népcsoportok honfoglalás előtti jelenlétét, és részletesebben taglalja a korai szláv réteg Ugocsát érintő kérdéseit. Az archeológusok kísérletet tettek a honfoglalás előtti szláv népesség megjelenési idejének, illetve a népcsoport pontos etnikai hovatartozásának meghatározására is, azonban KOCÁN BÉLA rámutat, hogy többnyire egymásnak ellentmondó, bizonytalan következtetésekkel számolhatunk.

A szerző a honfoglalást követő időszak etnikai viszonyait is rendkívül sokrétű forrásanyagra támaszkodva mutatja be. Felmerül a korai szláv népesség kontinuitásának lehetősége is, melyet SZABÓ ISTVÁN a helynevek etimológiájára alapozva fogalmazott meg, MELICH JÁNOS és KNIEZSA ISTVÁN pedig a *Long* helynév elemzéséből kiindulva következtettek a korai szláv etnikum jelenlétére Ugocsában. A szláv népesség másik csoportjának, a ruszinoknak a megjelenésével kapcsolatosan a szerző ismét SZABÓ ISTVÁN nézeteit emeli ki, aki a ruszinság eredetét és terjeszkedési irányát a 16. századi tizedjegyzékekben szereplő személynevek alapján rekonstruálta. KOCÁN BÉLA azonban felhívja a figyelmet a legújabb névtani kutatások azon álláspontjára is, hogy a személynevek nyelvi-etnikai forrásértéke erősen megkérdőjelezhető. SZABÓ a magyarság birtoktesteit elsősorban a síkvidéki területekre lokalizálta, ugyanakkor az ugoicsai hegyvidékek magyarlakta vidékeit is bemutatta. A fejezet taglalja továbbá a török, szász és román etnikumok Ugocsában való jelenlétének kérdéseit is.

4. A népességtörténeti áttekintés szerves folytatásaként kerül sor a harmadik fejezetben a vármegye helyneveinek nyelvi rétegek szerinti elemzésére (41–187). A szerző indoklása szerint e megközelítés révén a „település- és népességtörténeti problémakörnek a közvetlen folytatását adhatjuk meg, illetve kiegészítését, adott esetben pontosítását végezhetjük el a helynevek nyelvészeti-névtani vizsgálatával” (42). A szerző ennek megfelelően külön alfejezetekben tárgyalja az óeurópai, szláv, magyar, német és román névréteg elemzésének tanulságait. Az egyes névrétegeken belül a névállomány bemutatását három objektumfajta bontva végzi el: a folyóvíznevek, településnevek és mikrotoponimák funkcionális-szemantikai és keletkezéstörténeti kategóriáit vázolja fel. Az elemzés alapját HOFFMANN ISTVÁN névelemzési modellje adja (1993), mely lehetővé teszi a különböző rétegekre jellemző névrendszertani sajátosságok feltárását és egymással való összevetését is. A névállomány helynévfajta szerinti leírásával kapcsolatban a szerző kiemeli, hogy etnikai következtetések levonására a különböző helynévfajta eltérő mértékben nyújtanak lehetőséget, így elkülönített elemzésük mindenképpen indokolt.

A helynevek nyelvi rétegek szerinti megoszlását összegző táblázatból (182) a magyar helynévréteg döntő számbeli fölénye rajzolódik ki: az ide tartozó 1775 név a korpusz 92,3%-át teszi ki. Ehhez képest a szláv névréteg 4%-os aránya (77 név) igencsak kis szeletét jelenti, a helynevek további nyelvi rétegei pedig ennél is jóval kisebb részét adják az egész névállománynak.

KOCÁN BÉLA Ugocsa megye helynévkincsének nyelvi rétegek szerinti elemzését a korpusz legvékonyabb rétegével, az óeurópai névréteg tárgyalásával indítja: a vizsgált területen egyedül a *Tisza* víznév sorolható be ebbe a csoportba.

5. A szláv, illetve a magyar névréteg sajátosságait taglaló fejezetekben (44–66, 67–162) mindhárom helynévfajtára vonatkozóan sor kerül a nevek funkcionális-szemantikai és keletkezéstörténeti szempontú elemzésére is. A kapott eredmények áttekinthetőségét nagyban segíti a táblázatos összegzés. A szerző részletesen bemutatja az egyes névfajtákra jellemző különféle névstruktúrákat, valamint azokat a nyelvi szabályokat, melyek révén a nevek létrejöttek, elemezve a domináns és a kevésbé gyakori névtípusokat is.

A szláv helynévréteg áttekintése kapcsán a szerző kitér a nevek etnikai forrásértékére is. Megállapítja, hogy a szláv helynévrétegnek csak kisebb része utal szláv névhasználókra, a nevek többsége ugyanis – a lejegyzéskori állapotukban – a nyelvi jegyei alapján magyar nyelvhasználó közösséget feltételez. Ugyanakkor felhívja a figyelmet a két etnikum intenzív kapcsolatára, melyet a szláv helyneveknek a magyarba való bőséges beáramlása igazol.

A szerző mindkét névréteg esetében tárgyalja a nevek kronológiai és területi jellemzőit is. Az egyes névszerkezeti típusok névfajták szerinti kronológiai megoszlását táblázatban összegzi, s a források fennmaradásának esetlegességére is felhívja a figyelmet. A szláv, illetve magyar eredetű helynevek térképi ábrázolása jól kirajzolja az etnikumok elhelyezkedésének gócpontjait. A magyar eredetű mikrotoponimák földrajzi helyzetének és időbeli megjelenésének áttekintését nagyban megkönnyíti, hogy a szerző ezt a nagy elemszámú névcsoportot századonkénti bontásban vetíti térképre. Mindez lehetőséget nyújt arra is, hogy a nevek térbeli jellemzőinek elmozdulásait a legkorábbi időszaktól kezdve megfigyeljük.

Az Ugocsa névrétegeit tárgyaló fejezet a német, a román és a bizonytalan eredetű helyneveket is számba veszi (162–181). Német eredetű helynevet a vizsgált névkorpusz ugyan nem tartalmaz, de a németek egykori jelenlétét mutatják a magyar névadás által létrehozott, *szász* lexémát tartalmazó helynevek. A szerző névfajták szerint csoportosítva tárgyalja az ide sorolt helyneveket is, illetve számba veszi a kutatók által – jó eséllyel tévesen – németből eredeztetett neveket. A románok Ugocsában való jelenlétének nyomai a magyar etnikum névadása mellett néhány, vélhetően román eredetű helynév révén is kimutathatók, így a szerző mindkét névadási móddal létrejött nevek körét áttekinti.

6. A könyv utolsó fejezete (189–227) egy kevésbé kutatott témát érint: a helynévrendszer belső összefüggéseit. A helyneveknek az újabb nevek létrehozásában betöltött szerepét a kutatók korábban főleg egy-egy névfajta kapcsán említették. KOCÁN BÉLA a szakirodalom áttekintésekor számba veszi az egyes névfajták névalkotó szerepével foglalkozó, illetve a téma általánosabb érvényű megközelítését adó munkákat. Kitér a szakirodalom terminushasználatára is, majd egységes fogalmi keret kialakítására tesz kísérletet. *Névbokrosodás*-nak nevezi azt a folyamatot, „amelynek során a meglévő helynevek újbóli felhasználásával jönnek létre a rendszer újabb elemei” (201). A folyamat két alapvető terminusának az *alpnév* és a *másodlagos név* fogalmát tekinti, hangsúlyozva, hogy ezek

egymást kölcsönösen feltételező viszonyfogalmak. Egyes névbokrok esetében a rendszerkapcsolatok leírásával a források alapján nem adatolható nevek egykori létére is következtethetünk. Ezek a *kikövetkeztetett* vagy *feltételezett* nevek. A kikövetkeztetés módszerét az ugcsojai névrendszeren mutatja be a szerző, utalva az eljárás bizonytalan pontjaira is.

A névelméleti alapvetést követően a megye helynévanyagát a szerző abból a szempontból vizsgálja, hogy a helynevek más helynevekben való felhasználása hogyan határozza meg a névrendszert. Az ó- és középmagyar kor névanyagát külön-külön vizsgálja, nagy hangsúlyt fektetve a két korszak sajátosságainak összevetésére is. A névbokrosodásban a különböző névfajták eltérő módon vehetnek részt, ezért a szerző az alap- és másodlagos nevek összefüggéseit helynévfajták szerint tárgyalja, a változásokra is rávilágítva. Az alapnevek körében a víznevek csoportja kiemelkedő jelentőségű, szerepe azonban idővel csökken: a középmagyar korban a másodlagos nevek létrehozásában már a mikrotoponimák dominálnak.

A szerző a másodlagos nevek keletkezéstörténeti vizsgálatát is elvégzi. Megállapítása szerint ezek háromféle módon jöhetnek létre: szintagmatikus szerkesztéssel, jelentésbeli névalkotással és képzéssel. A szintagmatikus szerkesztés a vizsgált időszakban messze a legtermékenyebb névalkotási módnak bizonyult. Szerepe a középmagyar korban egyre jelentősebbé vált, míg más névalkotási módok jelentősen visszaszorultak. Ezt a szerző általános nyelvfejlődési tendenciákkal magyarázza.

7. KOCÁN BÉLA monográfiájának egyik fő érdeme, hogy a történeti helynévanyag nyelvészeti-névtani elemzése révén az eddigieknél jóval hitelesebb fogódzót nyújt a vármegye népességtörténeti viszonyainak megismeréséhez, ugyanakkor az etnikai irányú vizsgálataival mellett a névrendszerre jellemző tendenciák leírására is nagy figyelmet fordít. Munkája értékét növeli, hogy vizsgálataiba a forrásokból közvetlenül adatolható névanyag mellett a kikövetkeztetett nevek rétegét is bevonta. Módszere mintául szolgálhat a további névtörténeti kutatásokhoz, a névrendszerek minél pontosabb feltárásához.

Hivatkozott irodalom

- BÉNYEI ÁGNES – PETHŐ GERGELY 1988. *Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 2. KLTE, Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézet, Debrecen.
- PÓCZOS RITA 2001. *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 5. DE Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- RÁCZ ANITA 2005. *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 9. DE Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA 2001. *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban. (Abaúj és Bars vármegye)*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 6. DE Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.

HANKUSZ ÉVA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4777-8584>

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar